

працай ачалавечваць навакольнае асяроддзе. У шматлікіх раманах І. Шамякіна на сучасную тэму, у раманах І. Пташнікава «Меціжы» і «Алімпіяда», В. Казько «Неруш», у аповесцях А. Кудраўца «Раданіца», В. Кармазава «Абручны шлях», А. Жука «Паляванне на Апошняга Жураўля», А. Федарэнкі «Гісторыя хваробы», «Смута», «Вёска» ствараецца вобраз беларуса, які намагаецца нацыянальна самаўсвядоміць сябе і зразумець сваё месца ў вялікім свеце прыроды і цывілізаванага чалавецтва. Прыкметна пашыраюцца інтэлектуальна-філасофскія далягляды героя беларускай літаратуры, які ўсё часцей выходзіць да разваг пра лёс зямной цывілізацыі напярэдадні новага тысячагоддзя.

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ці памяняўся тэматычны змест літаратуры другой паловы XX стагоддзя параўнальна з першай? Якія праблемы наступна выйшлі на першы план? Параўнайце, як раскрывае і мультывізацыі М. Зарэцкі («Вязьмо») і В. Быкаў («Абласа»).
2. Якія літаратурныя жанры пераважаюць у беларускай літаратуры XX стагоддзя? Якое месца займаюць у сучаснай літаратуры элегія, ода, балада, раман і аповець? Які агульны пафас пераважае ў літаратуры 40—90-х гадоў?
3. Як уяўляецца вам беларуская літаратура ў кантэксце сусветнай і літаратур СНД? Якія яна мае рысы і тэматычнага характару? Чаму ваенная і вясковая тэмы так цікавыя найбольш? Хто з пісьменнікаў — прызнаныя ідэяры ў распрацоўцы ваеннай, вясковай і маральна-этычнай праблематыкі? Свае думкі пастанавіце пацвердзіць канкрэтнымі фактамі і назіраннямі.
4. Якія творы літаратуры 40—90-х гадоў вам асабліва падабаюцца? Хто з пісьменнікаў гэтай пэрыяду больш глыбока зразумеў эпоху, стварыў найбольш запам'янальныя вобразы герояў?
5. З якімі творамі В. Быкава вы знаёмыя? Што вы ведаеце пра грамадскую пазіцыю пісьменніка?

ЛІТАРАТУРА

- Арочка М. Беларуская савецкая паэма. Мн., 1979.
Беларуская савецкая проза: Аповяданні і нарысы. Мн., 1972.
Беларуская савецкая проза: Роман і аповець. Мн., 1972.
Мішчанчук М. І. Як жыць — дык жыць для Беларусі. Мн., 1995.
Ярош М. Р., Бечык В. Л. Беларуская савецкая лірыка. Мн., 1979.

СУСВЕТНАЯ ЛІТАРАТУРА Ў ПАСЛЯВАЕННЫ ЧАС

НОВЫЯ З'ЯВЫ Ў ЛІТАРАТУРЫ

Развіццё літаратуры ў другі, «постмадэрнісцкі», перыяд адбывалася ва ўмовах расколу свету на два лагера — капіталістычныя і сацыялістычныя краіны. Гістарычныя працэсы размежавання і палярызацыі выявіліся ў альтэрнатыўнасці літаратурнага працэсу. Гэты перыяд адзначаны таксама і пошукамі таго, што аб'ядноўвае народы на новых асновах, — літаратура ў поўнай меры не толькі адлюстроўвае, але і спрыяе гэтаму памкненню да новага адзінства.

Альтэрнатыўнасць літаратурнага працэсу праяўляецца па-рознаму. Так, мадэрнізму проціпастаўляецца літаратура постмадэрнізму; постмадэрнізму супрацьстаіць немадэрнісцкая літаратура; літаратура рэалізму развілася як у напрамку захавання класічных традыцый (у тым ліку «бальзакаўскага» рэалізму), а таксама неарэалізму; літаратуры як «мастацтва слова» процістаіць «масавая літаратура» і г. д.

Літаратура па-рознаму адлюстроўвала рэчаіснасць, звяртаючыся то да публіцыстыкі або дакумента, то, наадварот, пашыраючы сімвалічнае стварэнне вобразаў, метафарычнае пісьмо, выкарыстоўваючы фантастыку, міф і г. д. У ёй асвятляліся канкрэтныя сацыяльна-палітычныя надзеі і распрацоўвалася агульначалавечая праблематыка. У літаратуры другой паловы XX стагоддзя надзвычай востра былі сфармуляваны праблемы: чалавек і гісторыя, чалавек і Сусвет, чалавек і грамадства, чалавек і прырода, чалавек сам-насам з сабою і інш. Актуальнасць гэтых праблем была выклікана неабходнасцю адказаць на шэраг пытанняў: «Як пісаць пасля Асвенцыма?», «Як пісаць перад пагрозай трэцяй сусветнай вайны?».

«Як пісаць пасля Чарнобыля?» Апошнія былі народжаныя не толькі ў выніку процістаяння розных палітычных сістэм і ідэалогій, але і НТР, якая паставіла чалавецтва перад перспекывай самазнішчэння.

У літаратуры другой паловы стагоддзя сталі праяўляцца і тэндэнцыі центраімклівага характару, аб'яднання і дыялога. Літаратура рэалізму пераймае элементы мадэрнісцкай літаратуры; адлюстроўваючы неадназначнасць жыцця, яна сутыкаецца з філасофскімі ідэямі экзістэнцыялізму. У рэчышчы «масавай літаратуры» ствараюцца кнігі, якія напісаны з большай тактоўнасцю і сапраўдным мастацкім густам, — яны становяцца набыткам уласна літаратуры. Асабліва цікавай з'явілася пашырэнне постмадэрнізму, прадстаўнікі якога адмяжоўваюцца ад мадэрнізму і звяртаюцца да яго спадчыны. У сваёй творчасці яны імкнуцца спалучыць вядомыя раней стылі (барока і класіцызм, сентыменталізм і рамантызм і інш.), герояў казак і гістарычных асоб і традыцыйныя сюжэтныя схемы жанраў прыгодніцкай, любоўнай, філасофскай прозы і інш.

Літаратура гэтага перыяду адлюстроўвае так асабліва працэсы маральнай дэградацыі, адчужэння чалавека ад грамадства, крызісу культуры, заняпаду яе традыцыйных відаў і форм — рамана, сюжэта і г. д. У той жа час вядуцца нястомныя пошукі таго, што магло б прыўнесці ў рэчаіснасць новую духоўнасць, спрыяла ўзвышэнню маральнасці, надаць чалавеку і грамадству новую жыццёвую і творчую энергію. Таму ў гэты перыяд адбываецца адыход ад еўропацэнтрызму і зварот да літаратуры краін «трэцяга свету». Асабліва Лацінскай Амерыкі (сярод найбольш вядомых можна назваць калумбійскага пісьменніка Габрыэля Гарсіа Маркеса, яго раман «Восень патрыярха» на рускай мове ўпершыню быў надрукаваны ў Беларусі часопісам «Нёман»). Жаданне збегчы ад перанасычанай матэрыяльнымі каштоўнасцямі заходняй цывілізацыі нараджае цікаvasць да твораў, у якіх апавядаецца пра жыццё на ўлонні прыроды, паўстаюць адраджаныя ў літаратуры фальклорныя, міфалагічныя вобразы (у лацінаамерыканскай літаратуры, у жанры вестэрна і інш.). Менавіта ў гэтым напрамку развіцця сусветнай літаратуры набыткі беларускай літаратуры маюць неацэнную каштоўнасць.

РЭАЛІСТЫЧНАЯ ЛІТАРАТУРА

Рэалістычная літаратура — гэта старонка гісторыі літаратуры ў кожнай краіне свету. Але найбольш распаўсюджана яна была ў краінах сацыялістычнага лагера, дзе пануючым стаў метада сацыялістычнага рэалізму, хаця існавала і так званая дэмакратычная літаратура. У першыя пасляваенныя гады сталі выходзіць творы дакументальнай літаратуры (дакументалістыкі, дакументальнага жанру), створаныя на фактах недалёкага мінулага. Аўтары імкнуліся дакладна перадаць гістарычныя падзеі, паказаць рэальных асоб, пазбягаючы суб'ектыўных тлумачэнняў, выдуманых сюжэта, бо тое, што адбывалася падчас вайны, уражвала больш, чым самыя фантастычныя вобразы. Былі выдадзены кнігі чэха Юліуса Фучыка «Рэпартаж з пятлёй на шыі» (1945), венгра Лаёша Надзя «Дзённік, напісаны ў падвале» (1945), полькі Зофі Налькоўскай «Мы былі ў Асвенцыме» і «Медальёны» (1946), апавяданні беларускіх дзяцей «Ніколі не забудзем» (1948). Да гэтых твораў прымыкае і дакументальны раман Генрыха Мана «Лідзіцы» (1945) пра лёс спаленай чэшскай вёскі. Дакументальны жанр развіваўся і ў наступныя дзесяцігоддзі, калі стала магчымым пазбавіць дакументалістыку вольгарна-ідэалагічных прынцыпаў, вярнуць ёй права перадаваць усю праўду жыцця (невывадкова таму на розныя мовы народаў свету была перакладзена кніга А. Адамовіча, Я. Брыля, У. Калесніка «Я з вогненнай вёскі...»).

У мастацкай прозе ГДР з канца 40-х гадоў паяўляецца тэма «разліку з мінулым». У наступныя дзесяцігоддзі да яе звярталіся Макс Вальтэр Шульц, Крыста Вольф, Франц Фюман і інш. Варта згадаць і пра выданне твораў беларускай ваеннай прозы за мяжой. Так, апавесць Васіля Быкава «Абеліск» у 70-я гады выйшла ў перакладзе на польскую, балгарскую, чэшскую, венгерскую, румынскую, нямецкую мовы, у 80-я — на кітайскую, в'етнамскую і інш. Вывадочна, што тэма другой сусветнай вайны захавала сваё адметнае месца ў рэалістычнай літаратуры на працягу дзесяцігоддзяў.

У першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі літаратура расказвала і пра рэвалюцыйныя падзеі, і пра асаблівасці сацыялістычных пераўтварэнняў у горадзе і на вёсцы. Яна мела «ангажыраваны», «заказны» характар, служыла сацыялістычнай ідэалогіі і была арыентавана на яе па-

шырэнне і замацаванне. У склад гэтай літаратуры ўваходзілі як арыгінальныя творы, так і пераклады твораў на гэтую тэматыку, таму з цягам часу яна набыла значэнне пераважна як факт гісторыі.

У 70-я гады ў краінах сацыялістычнага лагера пачынаюць вылучацца філасофская паэзія і проза, для якіх характэрны маральна-этычныя праблематыка, зварот да ўнутранага свету чалавека, а таксама гучыць прызнанне таго, што магчымасці чалавека могуць быць невычарпальныя. Новую сістэму маральных каштоўнасцей пісьменнікі сцвярджалі і на матэрыяле вясковага жыцця. Так, значнае пашырэнне набыла «вясковая проза» ў літаратурах: балгарскай (Георгі Мішаў «Матрыярхат», беларускі пераклад у 1981 годзе, Васіл Папоў «Карані»); польскай (Юліян Кавалец «Пераплывеш раку»); чэшскай (Ян Козак «Гняздо бусла», беларускі пераклад у 1979 годзе); нямецкай (Эрвін Штрытматэр «Оле Бінкап»); румынскай (Мар'ян Прэда «Маралісты»). Пісьменнікі імкнуцца выявіць устойлівыя вытокі нацыянальнага характару, эстычна замацаваць высокі маральны патэнцыял нацыі.

Рэалістычная літаратура заходнееўрапейскіх краін і ЗША мае і агульнае з літаратурамі сацыялістычных краін і асобнае ад іх. Напрыклад, другой сусветнай вайне прысвечаны раманы Вольфганга Кёпена, Зігфрыда Ленца, Генрыха Бёля. Так, тэма вайны і дзяцінства распадаецца Бёлем у рамане «Дом без гаспадара». (Па-свойму гэтая тэма распрацавана і ў беларускай літаратуры.) Рабэр Мёрль у рамане «Смерць — маё рамяство» працаваў працэс выхавання-ператварэння чалавека (не ш. Рудольфа Ланга) у ката-каменданта лагера Асвенцка.

Прадстаўнікі рэалізму на Захадзе звярнуліся і да «вечных» праблем сутнасці жыцця, яго першакрыніц, сэнсу і прызначэння, узаемаадносін чалавека і свету і інш. («Стары чалавек і мога» Эрнеста Хемінгуэя, «Чайка па імені Джанатан Лівінгстон» Рычарда Баха). Гэтыя праблемы паўсталі і ў літаратуры, якая была цесна звязана з вызначальнай для пасляваеннага часу філасофіяй экзістэнцыялізму.

Літаратура краін Захаду адлюстроўвае і сучасныя праблемы грамадства — «грамадства спажывання». З павелічэннем узроўню вытворчасці і ростам матэрыяльнага дабрабыту, з паслабленнем класавых супярэчнасцей і развіццём новых тэхналогій замацоўваюцца асновы такога грамадства. У ім вышэйшымі каштоўнасцямі абвешчаны

мараль грошай і дабрабыту, а асоба ператвараецца ў «аднабаковага чалавека» (тэрмін філосафа і сацыёлага Герберта Маркузе), у «чалавека-нідзе» (па словах вядомай песні ансамбля «Beatles»).

Рэалістычная літаратура паказала, як дэфармуецца мараль чалавека, паняцці пра дабро і зло ва ўмовах грамадства, дзе грошы сталі большай каштоўнасцю, чым чалавек. Ітэн Хоўлі, герой рамана амерыканскага пісьменніка Джона Стэйнбека «Зіма трывогі нашай» (1961) — чалавек, выхаваны на лепшых гуманістычных традыцыях мінулага. Але ў маленькім гарадку, дзе ён жыве разам з сям'ёй, гэтыя ідэалы нікому не патрэбныя, як і добрая адукацыя героя. Сам Хоўлі, паводле нораваў гэтага грамадства, няўдачнік. Таму, жадаючы лепшай долі для сям'і, герой пераймае воўчыя законы і пачынае дзейнічаць, як несумленны чалавек. Аўтар паказвае, што іншага шляху «выбіцца ў людзі» ў героя няма. Але сумленне не да канца пакідае яго. Ён вырашае асабістым жыццём заплаціць за сваю здраду. Фінал рамана застаецца адкрытым: пісьменнік верыць, што маладое пакаленне, якое падростае ў гэтай краіне, можа змяніць духоўныя каштоўнасці жыцця.

Найбольш выразным прыкладам мастацтва гэтага грамадства стала «масавая культура».

ФЕНОМЕН «МАСАВАЙ ЛІТАРАТУРЫ»

Існуе цэлы шэраг сінонімаў «масавай літаратуры» як адной з галін субкультуры — «масавай культуры» або «маскульты». Гэта і «паралітаратура», і «трывіяльная літаратура», і «літаратура для мас», і «бульварная літаратура». У той жа час падобныя творы распаўсюджваліся і ў сацыялістычных краінах — так званая «генеральская літаратура» (створаная «генераламі» ад літаратуры), «сакратарская літаратура», «шэрая плынь» і г. д. І хаця ёй былі ўласцівы іншыя сюжэты і вобразы, яна мела шмат агульнага з літаратурай «грамадства спажывання».

«Масавай» гэта літаратура была названа з прычыны свайго надзвычай шырокага распаўсюджвання сярод накушнікоў, а таксама вялікіх тыражоў друкаваных выданняў, продажам у людных месцах, «неназойлівасцю і даступнасцю, рэкламаю і афармленнем», што нават міжволі

кідаюцца ў вочы. Гэта літаратура, народжаная «спажывецкім грамадствам», у поўным сэнсе адпавядае ідэалам гэтага грамадства.

Так, «масавая літаратура» прапагандуе канфармізм, прыстасавальніцтва, згоду з існуючым станам рэчаў і тыпам паводзін. Зразумела, яна і ўплывае на фарміраванне, паколькі прывучае чалавека да думкі, што самае галоўнае — матэрыяльны дабрабыт, культ «залатога цяльца» і спажывання. Яна прымірае чалавека з мізэрнасцю або нішчымнасцю яго існавання, прымушаючы захапляцца раскошаю чужога жыцця, вастрынёю жыццёвых калізій, аголенасцю чужых пачуццяў, сачыць за зменлівасцю лёсаў, хвалюючымі прыгодамі выдуманых герояў. Так адбываецца падмена сапраўднага жыцця чалавека прыдуманым жыццём, рэальных праблем — праблемамі, якія ўзнікаюць у сюжэтах «маскульта». Такого віду прадукцыяй з'яўляюцца і так званыя «мыльныя оперы» — шматсерыйныя кінастужкі, дзе дэтальна адлюстраваны ўласныя клопаты герояў уцягваюць у свой свет рэальных людзей «Такі фільм не глядзяць, яго ссучь, як соску», — сказаў адзін з герояў аповесці Глэндана Суорсэта «Дабрыя звыроў і дзяцей», якая экранізавана амерыканскім кінарэжысёрам Стэнлі Крамерам.

Лад жыцця або тып паводзін, якія ствараецца «масавай літаратурай», можна вызначыць як «стандартны», «шаблонны» (невypadкова канфармізм ёсць падабенства — і рэальнага чалавека на выдуманнага героя, і людзей адзін на аднаго). Ён у значнай ступені прымітыўны (як прымітыўнаю, «даступнаю» мовак напісана такая кніга), нізкапробны і пошлы (бо менш за тэкія яе сюжэты і характары). Зразумела, што «масавая літаратура», разлічаная на «масы» і з падыходам да людзей як да «масы», «натоўпу», «статка», і фарміруе псіхалогію і лад жыцця «статка», мараль «натоўпу», чалавека-робата. З'яўляючыся камерцыйным прадуктам, элементам субкультуры, яна зніжае духоўны ўзровень чалавека і грамадства, знішчае нацыянальную самбытнасць, адкідае за непатрэбнасцю гуманістычныя ідэалы, якія былі створаны сусветнай культурай на працягу стагоддзяў.

У адной з п'ес амерыканскага драматурга Артура Мілера стары ацэншчык мэблі кажа свайму кліенту: «А якое ў нас цяпер самае галоўнае слова? «Замяняльнасць». Чым прасцей вам што-небудзь выкінуць, тым больш прыемная для вас гэтая рэч. Машына, мэбля, жонка, дзеці — усё па-

вінна быць замяняльнае. Таму што, бачыце, самае галоўнае сёння — гэта купляць. Калі раней чалавеку не было шчасця і ён не ведаў, куды сябе падзець, ён ішоў у царкву, арганізоўваў рэвалюцыі, нешта рабіў! Сёння ў вас няма шчасця? І вы не ведаеце, што вам рабіць? Дзе ваша выратаванне? Ідзіце за пакупкамі!»

Зразумела, што пашырэнне «масавай літаратуры» і ўвогуле «масавай культуры» ў сучасным грамадстве — гэта сведчанне яе агульнага крызісу, а таксама таго, што наша грамадства ўбірае ў сябе не толькі лепшае, але і найгоршае з заходняй культуры і цывілізацыі. Апытымістчным уяўленца тое, што да чытачоў трапляюць і творы «высокай літаратуры», выдадзеныя масавымі тыражамі, паколькі ў нашым грамадстве таксама існуе вялікі попыт і на класіку сусветнай літаратуры, філасофіі, мастацтва.

Відавочна, што, захоўваючы і развіваючы гуманістычныя традыцыі сусветнай літаратуры, беларуская літаратура выступіла ў XX стагоддзі як пераемніца гэтых традыцый. І ў той час, як на Захадзе гэтыя каштоўнасці шмат у чым разбураліся, пераасэнсоўваліся, змяняліся, беларуская літаратура здолела захаваць у сваіх лепшых помніках іх сапраўдную вартасць, тое адзінае, што складае сапраўдную вартасць мастацтва — чалавека. Менавіта чалавечы пачатак як найгалоўны ў свеце сцвярджае наша літаратура, паэтызуе тое, што знаходзіцца побач з чалавекам — прыроду, зямлю, культуру.

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія творы пісьменнікаў былых сацыялістычных краін вы ведаеце і якія прачыталі? Што б вы маглі сказаць пра асаблівасці адлюстравання ў іх жыцця, пра спецыфіку мастацкага метаду, выяўленага ў творах?

2. Чым адметная літаратура рэалізму ў другой палове гэтага стагоддзя? Прыклады з літаратуры якіх краін вы маглі б назваць?

3. «Ваенная проза» складае гонар нашай нацыянальнай літаратуры. Паспрабуйце параўнаць асобныя творы беларускіх і замежных пісьменнікаў: што ў іх агульнае, а што асаблівае. Што, на вашу думку, уражвае заходняга чытача ў творах беларускіх аўтараў?

4. «Масавая літаратура» добра вядомая і ў нашай краіне. Што вы можаце сказаць пра яе пашырэнне на Беларусі? Якія сюжэты, жанры, героі прывабліваюць беларускага чытача, на ваш погляд, і чаму?

5. Ідэалы «грамадства спажывання» хутка пашыраюцца і на Беларусі, хаця такім наша грамадства назваць нельга. Якія ста-ноўчыя і якія адмоўныя рысы гэтага працэсу існуюць у нашай краіне, на ваш погляд? Які ўплыў гэта можа мець на беларускае грамадства? На беларускую літаратуру? Культуру?

6. Якія, на вашу думку, ёсць на Беларусі перадумовы для пашырэння літаратуры экзістэнцыялізму або іх няма?

ЛІТАРАТУРА

Афасижев М. Н. Западныя концепцыі художественнага творчства. М., 1990.

Вторая мировая война в литературе зарубежных стран. М., 1985.

Ивашева В. Новые черты реализма на Западе. М., 1986.

Современный роман. М., 1990.

Сумерки богов. М., 1990.

Хрестоматия зарубежной литературы XX в. Мн., 1989.

Шабловская И. В. Самой высокой мерой: Современная проза европей-ских социалистических стран о войне. Мн., 1984.

АРКАДЗЬ КУЛЯШОЎ

(1914—1978)

Аркадзь Куляшоў — народны паэт Беларусі. У яго творчасці адбілася складаная драматычная і гераічная эпоха: даваеннае жыццё з будаўніцтвам «сацыялізму па-сталінску», з энтузіязмам і апантанасцю ўдзельнікаў калектывізацыі і індустрыялізацыі, з пошукамі новых маральных ідэалаў, з верай і расчараваннем. Малады паэт (першы яго зборнік «Росквіт зямлі» выйшаў у 1930 годзе) блізка да сэрца прыняў і факт выхаду трактароў на калгасныя палі, і трагедыю народа ў гады вайны, калі чужынцы не шкадавалі нават дзяцей, цаляючы ў іх «ільняныя га-лоўкі», а людзі, падобна «адзінокаму лістку адарванаму», у каторы раз пакідалі свой край, і пасляваеннае супраць-стаянне дзвюх сістэм, падзел свету на ідэалагічна варожыя лагеры. У 50—70-я гады ён узняўся на вышыню філасоф-скай ацэнкі рэчаіснасці, паглядзеў на жыццё з пазіцыі вечнасці і часовасці («дыван вясны перацвітае ў лета», «за-вея лісцяў у сняжынак пух»), ушчыльненасці часу («на